



Повідомлення

УДК 2-86/87:277.4(47+57)«1959/1960»

О. П. Лахно

СТАТУТНА РЕФОРМА РАДЯНСЬКОГО БАПТИЗМУ 1959 – 1960 РОКІВ ЯК КАТАЛІЗАТОР КОНФЕСІЙНОГО РОЗКОЛУ

У статті автор проаналізував причини та передумови конфесійного розколу в середовищі віруючих євангельсько-баптистського спрямування межі 1950 – 1960-их років на теренах колишнього СРСР. Увага звертається на активне втручання в церковні справи радянських державних і партійних органів влади та управління, їх адміністративний тиск на пресвітерів і громади віруючих та, як наслідок, появу продиктованих владою нових установчих документів церкви Євангельських християн-баптистів (ЄХБ). До них належать: «Положення про Спільку ЄХБ у СРСР» та «Інструктивний лист старшим пресвітерам», які стали лакмусовим папірцем і каталізатором «великого розділення» між віруючими ЄХБ. Це привело до формування релігійного підпілля та релігійного дисидентства в середовищі віруючих ЄХБ, паралельного існування окремих церковних структур євангельсько-баптистського спрямування.

Ключові слова: Євангельські християни-баптисти (ЄХБ), конфесія, опозиція, релігійна громада, релігійне дисидентство, релігійне підпілля, розкол, церковна криза.

В історичній ретроспективі протестантизм характеризується постійним діленням на різні конфесії, церкви, секти та релігійні течії. Не стало винятком із цього правила і ХХ століття, коли протестантизм постійно контролювався втручанням держави в його діяльність. Вершиною такого тиску в середовищі найбільшої протестантської конфесії – Всесоюзної Спільки Євангельських християн-баптистів (ВС ЄХБ) – була ініціатива проведення статутної реформи 1959 – 1960-х років, яка стала каталізатором конфесійного розколу та переходу багатьох віруючих до церковної опозиції – до початку інституціонування Ради Церков на чолі Спільки Церков ЄХБ.

Проблема статутної реформи поміж віруючих церкви ЄХБ досліджувалася в наукових доробках Л. Алексеевої, В. Арестова, О. Бажана та Ю. Данилюка, І. Бражника, Ю. Крючкова, С. Савінського й О. Сінічкіна. Вони з різних позицій у руслі власних наукових інтересів розглядали події 1959 – 1960-х років, але окремим предметом дослідження статутна реформа ЄХБ не стала.

Таким чином, сьогодні є нагальна потреба дослідити зазначену вище проблему в руслі аналізу причин і передумов конфесійного розколу поміж віруючих ЄХБ.

Наприкінці 1950-х років наступ на релігію в СРСР був законодавчо підкріплений постановою ЦК КПРС від 13 січня 1960 року. «Про заходи з ліквідації порушень духівництвом законодавства про культури». Цей документ зобов'язував керівників усіх рівнів посилити контроль за діяльністю релігійних громад. Тоді всі органи державної та партійної влади різко активізували антирелігійну роботу. Про наміри радянської держави до максимального обмеження їхньої діяльності яскраво свідчать пропозиції уповноваженого РСРК в УРСР К. Полонника: перейти до розкладу релігійного підпілля силами самої церкви ЄХБ задля зниження активності діючих громад серед населення та внутрішнього зіткнення в межах однієї конфесії; проводити широку атеїстичну пропаганду; зменшити кількість старших пресвітерів ЄХБ в областях наполовину; ліквідувати посади помічників старших пресвітерів; скоротити кількість проповідників і зареєструвати їх в якості служителів культу, обклавши податками, із метою скорочення штату духовного керівництва громадами ЄХБ [20, арк. 48-50].

Про специфічний «релігійний модернізм» окремих служителів офіційно діючої церкви ЄХБ на чолі з ВР ЄХБ говорять їхні думки щодо обговорюваного проекту Програми КПРС (1961 рік). «Жодних розбіжностей, – заявляв пресвітер громади ЄХБ м. Сімферополя М. Леонов, – у Комуністичній партії з вченням Христа немає, тільки різними шляхами йдемо, але йдемо до одного – до Христа» [24, арк. 108-109].

Розкол у ВС ЄХБ стався в 1960 – 1961 роках, коли ВР ЄХБ за вказівкою партійно-державних кураторів релігії затвердила два документи, за якими повинно було б регулюватися все церковне життя – «Нове Положення ЄХБ» та секретний «Інструктивний лист старшим пресвітерам». Їхній аналіз свідчить про суттєві розбіжності між основними принципами баптистського віросповідання.

Внутрішню ситуацію в місцевих громадах ЄХБ на момент затвердження нових документів ВР ЄХБ досліджував Ю. Крючков. Він переконаний, що насправді ВР ЄХБ не мала повноцінного права, без вказівки партійного керівництва, рукопокладати служителів церкви. Тому, на його думку, фільтрацією і підбором працівників Ради займався безпосередньо КДБ. Із цією метою працівники цієї структури в навчальних закладах, на підприємствах тощо проводили спеціальні бесіди з багатьма віруючими, вивчаючи їхній характер, здібності, факти особистого життя. Шантажем і погрозами вони змушували їх до співпраці. Особливо це вдавалося з тими віруючими, які мали проблеми з державою чи церквою. У випадку відмови їм погрожували судом або викриттям перед друзями та церквою [13, с. 12]. Подібну профілактичну роботу органи КДБ проводили і з пресвітером Г. Крючковим, який не побоювся їм відмовити у співпраці [7, с. 8].

Отже, основними причинами невдоволеності частини віруючих ЄХБ діяльністю офіційного духовного центру церкви були: встановлення ієрархії духовних осіб; порушення принципу виборності служителів культу; втручання у

прерогативи помісних церков; закостенілість складу ВР ЄХБ з 1944 року; повна відсутність церковних з'їздів упродовж 1944-1963 років [14, с. 120].

У 1959 – 1960 роках до всіх існуючих документів ВР ЄХБ додала нові – «Положення про Спільку ЄХБ у СРСР» та «Інструктивний лист старшим пресвітерам» [19, арк. 40-48, 49-58]. Вони запровадили низку суттєвих заборон і обмежень для віруючих конфесії [18, арк. 31-35].

Уведення нового Положення ВС ЄХБ мало негативні наслідки для конфесії: різко зменшилася чисельність офіційно зареєстрованих проповідників (за рахунок, перш за все, їх переходу на нелегальну, підпільну діяльність), суттєво знизився вплив церкви ЄХБ на населення (хоча релігійність останнього не зменшилася), значно скоротилася кількість зібрань віруючих і чисельність наближених і таких, хто охрещувався тощо [10, арк. 29; 21, арк. 14].

Упродовж літа 1960 року нове Положення ВС ЄХБ було розповсюджене серед громад конфесії. В інструктивному листі від 28 червня 1960 року К. Полонник наказував своїм підлеглим: зобов'язати старших пресвітерів негайно забезпечити виконання Положення; за невиконання відповідальність несуть старші пресвітери; зобов'язати старших пресвітерів переглянути списки тих, хто подав заяви на хрещення у 1960 році й привести їх у відповідність з Положенням, максимально скоротивши [9, арк. 60; 22, арк. 10]. Як бачимо, це було пряме втручання атеїстичної держави у внутрішні справи церкви ЄХБ.

Улітку 1960 року активізувався рух проти Положення серед віруючої молоді. З часом він отримав назву «молоді баптисти» і став одним із складників опозиції до ВР ЄХБ (поряд із «чистими баптистами», «істинними баптистами» і «чистими євангельськими християнами»). «Молодими баптистами» була розпочата широкомасштабна агітація проти нового Положення ВС ЄХБ [21, арк. 14; 23, арк. 13].

Восени того ж року з'явився новий документ ВР ЄХБ – секретний «Інструктивний лист старшим пресвітерам» [3], де Рада просила своїх старших пресвітерів повідомляти про сприйняття нового Положення громадами ЄХБ, а також наказувала проконтролювати та забезпечити його безумовне виконання без оголошення пресвітерам общин факту існування листа [21, арк. 15]. Цей документ також акцентував увагу на нових завданнях церкви ЄХБ: «Головне завдання богослов'я у наш час є не залучення нових членів, а задоволення необхідних потреб віруючих» [1, с. 142]. Тут мова йшла про природне скорочення і з часом про її повну ліквідацію.

Наприкінці 1960 року секретний «Інструктивний лист старшим пресвітерам» став відомим частині священнослужителів церкви ЄХБ. Узимку 1961 року впливові діячі церкви дізналися про роль державних органів у справі розробки й затвердження офіційним духовним центром ЄХБ «Нового Положення ВС ЄХБ». Із цього моменту рух проти запровадження нового Положення церкви набуває організованих форм. Визріла криза церкви ЄХБ, причини якої створено ВР ЄХБ під опікою радянських державних органів.

Велика частина віруючих церкви ЄХБ, як незареєстрованих, так і зареєстрованих громад, не могла змиритися з кризовою ситуацією в своїй конфесії. Було вирішено йти в організовану опозицію до духовного центру церкви ВР ЄХБ, першим етапом формування якої стала діяльність т. зв. «Ініціативної групи зі скликання надзвичайного з'їзду ЄХБ». Упродовж 1959 – 1960 років були утворені дві неофіційні Спілки молоді ЄХБ, одна з яких – в Одесі під керівництвом І. Бондаренка [15, с. 86]. Під впливом служителів, які повернулися упродовж 1955 – 1957 років із місць ув'язнення, було здійснено декілька спроб створення незалежних церковних об'єднань, у тому числі на Донбасі, у Криму та в Сибіру.

Поміж радянських учених не було одностайності щодо трактування причин розколу в церкві ЄХБ лише за вказаними документами [2, с. 21-22; 5, с. 6-8]. В. Арестов, наприклад, звернув увагу на такі слова Г. Крючкова, майбутнього керівника опозиційної церкви СЦ ЄХБ: «Розпочинаючи своє відкрите служіння 13 серпня 1961 року, відвідавши ВР ЄХБ і вже розіславши «І Послання» до церкви, Ініціативна група вийшла вірою у допомогу Богу, ще не бачивши «Інструктивного листа» і «Положення ВР ЄХБ» 1960 року» [6, с. 3].

У 1958 році вже склалися основні риси майбутнього внутрішньоцерковного руху, які почали втілюватися в життя з часу утворення в квітні 1961 року в Узловській церкві (Тульська область, РРФСР) Ініціативної групи зі скликання всесоюзного з'їзду церкви ЄХБ [12, с. 8]. Г. Крючков відзначав, що «справжні причини, які породили виникнення Ініціативної групи, не в «Інструктивному листові» та «Положенні ВР ЄХБ», а у тому жадливому «відступленні» ВР ЄХБ, яке охопило багатьох служителів набагато раніше появи цих антиєвангельських документів...» [12, с. 7].

Помилковість прийняття нового «Положення» та «Інструктивного листа» була визнана тодішніми керівниками Спілки. На всесоюзній нараді-з'їзді 1963 року вони відмінили ці документи, а на черговому з'їзді 1966 року відкрито покалися через їхнє прийняття [11, с. 241]. Лише у 1988 році про причини розділення в братстві офіційно заявив новий голова ВР ЄХБ В. Логвиненко в інтерв'ю кореспонденту газети «Московские новости» [16].

Отже, як зазначають Ю. Данилюк і О. Бажан, «Інструктивний лист старшим пресвітерам» і «Нове Положення ВР ЄХБ» віддзеркалили спробу владних структур атеїстичної держави остаточно підкорити собі одну з найвпливовіших протестантських церков. А це, зрозуміло, не могло не викликати активізації протидії з боку окремих громад ЄХБ, а також низки їхніх авторитетних релігійних діячів [4, с. 64-65].

Таким чином, найголовнішою причиною розділення в братстві ЄХБ була політика атеїстичної держави на повне викорінення релігії та церкви в СРСР. Вона проводилася за трьома головними напрямками:

а) ідеологічна боротьба завдяки антирелігійній пропаганді, до якої активно залучалися всі школи та виші, преса, радіо, кіно, телебачення; використовувалися клуби, лекторії, будинки просвіти; влаштовувалися вечори запитань і відповідей,

спеціальні заходи на підприємствах і установах тощо. Ідеологічна війна велася з перших років і до останніх днів існування радянської влади, але її апогей випав на 50-70-ті роки минулого століття;

б) фізичне знищення шляхом репресій, яке включало увесь арсенал насильницької системи придушення, починаючи зі звільнення з роботи й відрахування з вишу та закінчуючи вироками й постановами «трійок» на тривалі терміни ув'язнення, заслання чи навіть смертні вироки. Усі правоохоронні органи, як то міліція, прокуратура й суд, міністерство юстиції, міністерство МВС, КДБ, в'язниці, табори, місця заслань, а також міністерство освіти, шкільні та громадські організації, міськвиконкоми, райкоми, міськкоми, обкоми і ЦК партії були спрямовані проти будь-яких проявів релігійності. За всю історію людства найжорсткішою відносно релігії була радянська карально-винищувальна машина «ВЧК-ОГПУ-НКВД-МГБ-МВД-КГБ»;

в) політична активність з метою проникнення до середовища церковних організацій задля внутрішнього підриву їх діяльності через тиск на релігійних лідерів і керівників церковних органів управління. У нашому випадку мова йде про Президію ВР ЄХБ і більшість її представників у регіонах.

Можемо стверджувати, що опозиція серед віруючих ЄХБ до релігійної політики держави та діяльності ВР ЄХБ упродовж 50-х років минулого століття існувала у латентній формі. Релігійне дисидентство на межі 1950 – 1960-х років відвернуло головний удар владних структур від зареєстрованих громад ЄХБ і привернуло до себе увагу міжнародної громадськості.

Як бачимо, офіційно зареєстрована ВС ЄХБ на чолі з ВР ЄХБ, виконувала роль «державної вітрини» свободи совісті в СРСР перед міжнародним співтовариством. Але не всі її «експонати» (тобто віруючі) мирилися з такою своєю штучною функцією репрезентації видимості релігійного благополуччя. Значна їхня частина спочатку спонтанно, відособлено та нерішуче виступала проти такого стану речей, але на межі 50-60-х років ХХ століття розрізнені внутрішні опозиційні рухи в церкві ЄХБ були сконцентровані в єдину хвилю протесту під егідою посталої улітку 1961 року Ініціативної групи зі скликання надзвичайного з'їзду ЄХБ у СРСР. Вона через проміжний етап свого організаційного становлення у вигляді Оргкомітету перетворилася на альтернативну церкву – Спільку Церков ЄХБ у 1965 році.

Саме з початком 1960-х років почалося духовне відродження церкви ЄХБ, сенс якого вбачався в очищенні релігійного служіння від викривлень, зреалізованих атеїстичною владою, підконтрольною їй ВР ЄХБ і її прихильників. По суті ця боротьба не була догматичною, релігійною. Вона була громадянською і церковною – між церквою і світською владою та між двома конфесіями ЄХБ за право кожної на існування і вплив на віруючих.

Список використаних джерел

1. Алексеева Л. М. История инакомыслия в СССР. Новейший период [Текст] / Л. М. Алексеева. – Вильнюс – М. : Весть, 1992. – 352 с.
2. Арестов В. Н. Религиозный экстремизм : Содержание, причины и формы проявления, пути преодоления [Текст] / В. Н. Арестов. – Х. : Вища школа при Харьковском ун-те, 1987. – 149 с.
3. Архів Відкритого суспільства Європейського університету (Будапешт, Угорщина) (HU OSA). – Fonds 300 : Records of Radio Free Europe. – Subfonds 85 : Samizdat Archives. – Series 9 : Published Samizdat. – Archival boxes 17. – AS 773.
4. Бажан О. Г. Випробування вірою : Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-ті рр. [Текст] / О. Г. Бажан, Ю. З. Данилюк. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2000. – 332 с.
5. Бражник І. І. Антигромадська мета, протизаконна діяльність : Про т. зв. баптистів-«ініціативників» [Текст] / І. І. Бражник. – К. : Т-во «Знання» Української РСР, 1971. – 32 с.
6. Братский листок. – 1981. – №4.
7. Вестник истины. – 1985. – №3–4.
8. Вестник истины. – 1986. – №3–4.
9. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛЮ). – Ф. Р-1332. – Оп. 2. – Спр. 28.
10. ДАЛЮ. – Ф. Р-1332. – Оп. 2. – Спр. 30.
11. История Евангельских христиан-баптистов в СССР [Текст]. – М. : Изд-во ВСЕХБ, 1989. – 624 с.
12. Крючков Г. К. 20 лет по пути возрождения [Текст] / Г. К. Крючков // Вестник истины. – 1981. – №3–4.
13. Крючков Ю. К. Внутрицерковное Движение ЕХБ в бывшем Советском Союзе [Текст] / Ю. К. Крючков. – Сакраменто (США) : [Б. и.], 2001. – 70 с.
14. Савинский С. Н. История русско-украинского баптизма [Текст] / С. Н. Савинский. – Одесса : Одесская Богословская Семинария, 1995. – 128 с.
15. Синичкин А. От Инициативной группы к Оргкомитету [Текст] / А. Синичкин // Богословие и богословское образование в современном обществе : актуальные вопросы теории и практики: сб. матер. конф. Богословского общества Евразии. – Одесса : ЕААА, 2002. – С. 86–109.
16. Смирнов В. А. Баптисты в поисках согласия [Текст] / В. А. Смирнов // Московские новости. – 1988. – 3 апреля.
17. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 360.
18. ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 388.
19. ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 454.
20. ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 263.

21. ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 284.
22. ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 289.
23. ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 302.
24. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 5408.

А. П. Лахно

УСТАВНАЯ РЕФОРМА СОВЕТСКОГО БАПТИЗМА 1959 – 1960 ГОДОВ КАК КАТАЛИЗАТОР КОНФЕССИОНАЛЬНОГО РАСКОЛА

В статье автор проанализировал причины и предпосылки конфессионального раскола в среде верующих евангельско-баптистского направления на рубеже 1950–1960-ых годов в бывшем СССР. Внимание обращается на активное вмешательство в церковные дела советских государственных и партийных органов власти и управления, их административное давление на пресвитеров и общины верующих, а также, как следствие, появление продиктованных властью новых учредительных документов церкви Евангельских христиан-баптистов (ЕХБ). К ним относятся: «Положение о Союзе ЕХБ в СССР» и «Инструктивное письмо старшим пресвитерам», которые стали лакмусовой бумажкой и катализатором «великого разделения» между верующими ЕХБ.

Это привело к формированию религиозного подполья и религиозного диссидентства в среде верующих ЕХБ, параллельному сосуществованию отдельных церковных структур евангельско-баптистского направления.

Ключевые слова: *Евангельские христиане-баптисты, конфессия, оппозиция, религиозная община, религиозное диссидентство, религиозное подполье, раскол, церковный кризис.*

О. Р. Lakhno

AUTHORIZED REFORM OF THE SOVIET BAPTISM IN 1959-1960 AS A CATALYST OF CONFESSIONAL SPLIT

This article attempts to analyze the causes and background of confessional split of the believers of Evangelical Baptism on the territory of the Soviet Union within the 1950–1960 s. First of all the attention is focused on the active intrusion of the Soviet state and Party authorities of power and management into the church affairs and on the administrative pressure on the presbyters and the community of believers, and, consequently, the emergence of a new power dictated by the constituent documents of the Church of Evangelical Christians-Baptists (ECB).

These documents include “The situation of the Baptist Union in the USSR” and “Guidance letter for the elder presbyters”, which became a litmus test and catalyst of “great split” among the faithful Baptists throughout the USSR.

The article is based on the documentary sources that allow drawing conclusions about the consequences of internal schism among the Evangelical Christians-Baptists in the USSR. First of all, it is the emergence of a strong opposition of the officially registered

Baptist Church and its governing body to the actions of Soviet and Party authorities, to the Soviet society and life in general.

The mentioned above documents initiated the formation of religious underground and religious dissidents among the faithful Baptists throughout the Soviet Union. Thus, the religious opposition of believers of Evangelical Christians-Baptists soon became a part of the All-Union anti-Soviet resistance movement that led to the feedback terror and persecution of the "dissenters" by the atheistic government.

So, the mentioned events caused the existence of separate parallel Evangelical Baptist church structures, and even now they are far from the reconciliation.

Keywords: *Evangelical Christians-Baptists (ECB), confession, opposition, religious community, religious dissidents, religious underground, religious split, the church crisis.*

Надійшла до редакції 11 травня 2016 року

* * *